

**“ПОД ЗНАКА НА ОБРАЗЦОВОСТТА” - ЩРИХИ КЪМ ЕДНА ПРОГРА-
МА ЗА БЪЛГАРСКОТО СЕЛО /1937-1944/**

Милена Ангелова

Изложението прави опит да илюстрира част от отношенията между правните норми и държавно-институционални стратегии от една страна и реалната социална практика от друга в перспективата на “селските модернизации” от периода между двете световни войни. Проследява се траекторията на тези промени, отразени в зараждането и провеждането на програмата “Образцово село”. Нейното разгръщане, мрежата от институции и хората, които се оказват въввлечени в програмата са основните пунктове, които се опитвам да изследвам в по-обширен проект.¹

Заниманията ми с подобна тема се базират на очакването да направи различни и достъпни за научна проблематизация някои моменти от историята на българското село² в контекста на социалните трансформации в него през периода след 1934г. до средата на 40-те години на XXв. Разбира се, по-широката рамка на представяне на изследването задължително трябва да засегне редица общи методологически въпроси на социалната и аграрната история и строежа на популярните модернизационни теории, а и да направи опит за прецизирането на употребата на проблемния термин “модернизация”, съобразена със спецификите на изследваната проблематика.³

В контекста на селската модернизация и свързаните с нея опити за реализирането на аграрно-политическите проекти ме интересува **промяната в жизнените условия на хората от селото и регулирането на социалните отношения там през медиума на законодателството и през формалните институционални мрежи**. Казано с други думи - как се институционализира стремежът към промяна в селото, как се движи като идеи, като предпоставки, как се установяват и започват реално да функционират институциите, разглеждани от мен като “агенти” на модернизиращата промяна в селото.

* * *

Законодателната активност, свързана с проблемите на селото от 30-те години на XX в. не е прецедент за времето след 1879г. - тук виждам опитите за нормативно въвеждане и конкретните начинания, засягащи аграрния сек-

тор още от 80-те години на XIXв. до края на управлението на правителството на Народния блок /1931-1934 г./; също - актуалните обществени полемики от кр. XIX - нач.на XXв. за магистралните посоки на стопанско развитие, известни като дискусиите “индустрия или земеделие”, които и през следващите десетилетия периодично се подновяват в по-нюансирани вариации. Всъщност, още в началото на 30-те години вече се очертават контурите на тези натрупвания и стават видими резултатите от една **динамизираща се държавно-реформаторска политика по отношение на земеделското население**. Осеждаемо е и ангажирането на все повече обществени организации с неговите проблеми. Тук визирам извеждането на преден план на проблемите, свързани с условията на живот на хората от селото, с въпросите за повишаване на образователното и “културно” равнище на това население, с професионализирането на земеделския труд и пр.

Някои от жалоните в тази посока се залагат от времето на управление на земеделското правителство /мащабното аграрно “реформаторство” 1920-1923 г./, като в по-омекотени варианти те продължават да се прилагат или преработват и по-късно. В края на 20-те и през 30-те г. приложението им дава своите видими резултати - **стабилизирането на агрономическите служби**, които вече функционират реално и на общинско равнище⁴ /т.е. има достатъчно подготвени специалисти и бюджетни средства, които се насочват към тяхното поддържане/, постепенното разрастване на **мрежата на специализираното земеделско образование**⁵.

Видимо става и навлизането на **организациите от “третия сектор” в селското пространство**.⁶ Не без значение е и фактът, че от втората половина на 30-те, в резултат на проведените първи **машабни “земеделско-социологически” проучвания**, вече съществува известна яснота за конкретните параметри на жизнените условия на селското население в страната.⁷

Променен е и фокусът в **актуалните обществени дискусии**. Все по-често от началото 30-те години абстрактно звучащата риторика за “земеделieto”, “аграрния сектор” и пр. се замества от тази за “селското семейство/домакинство” и “земеделецът- стопанин”⁸.

Аграрната политика на българските правителства след 1934г. реализира проекти, заложи още през 20-те години. Различна от лятото на 1934г. е **специфичната институционална “атмосфера”** - налагането на централистичните начала в управлението и променените условия за социални активности (странното на пръв поглед съжителство между държавна регулация и съществуващите ниши за автономни инициативи в социалната сфера като цяло), както и идеите за реализирането на “експертно управление” на всички управленчески нива, особено на общинско равнище⁹ във времето от средата на 30-те до средата на 40-те години на XXв. в България.

На този фон от втората половина на 30-те години на XXв. се разгръща едно движение, което в предшестващите го инициативи почти няма аналог като нормативна динамика, като размери на ангажиране на институции на

различни нива и въобще като социална практика. То е насочено към "културното и стопанско повдигане на българското село"¹⁰ и един от основните елементи на това движение след 1937 г. става т.нар. програма "Образцово село".

Програмата стартира в началото на 1937г. Същинското ѝ разгръщане и кулминационните ѝ точки се разполагат между 1940 и 1944г., за да затихне в този си вид около 1948г.

Щрихите към тази програма на този етап са видяни преди всичко през перспективата на институциите - през документите на Министерството на земеделието и държавните имоти¹¹, на Министерството на вътрешните работи и народното здраве¹² на Областните земеделски камари и Областните служби по земеделието¹³, на Околийските агрономства¹⁴ и Общинските агрономически служби; през архивите на Допълнителни земеделски училища¹⁵, общински архиви¹⁶ и такива на различни обществени организации на общинско равнище /в това число архиви на училищни, читалищни, църковни настоятелства, на кооперативни сдружения, женски дружества и пр./; през публикации в специализирания печат, където авторите публикуват от позицията на представители на определена институция. Казано с други думи - **настоящата реконструкция задава търсените параметри на програмата, държавническите стратегии и институционалната ѝ рамка.** На един по-късен етап, през лични архиви и провеждане на теренна работа ще могат да се анализират моделите на участие, факторите, динамизиращи социалната активност или предизвикващи социална апатия и пасивност от страна на хората, които са обект на програмата.

* * *

Подобни движения по това време се реализират и в други страни - съществуват известни паралели с "Musterdorf" в Германия /въпреки съвпадението в наименованията на програмите, българското "Образцово село" е освободено от тотално унифициращия патос на "Musterdorf"¹⁷/, с методите на работа на американското "Хоум бюро"¹⁸, с някои елементи от италианската "бонификация", а също и със замисъла на изграждане на румънските "културни огнища".¹⁹ Заедно с това образцовисткият патос в българския си вариант през разглеждания период притежава и своите конкретни **специфики.**

"От няколко години насам твърде настойчиво се поставя ...задачата за подобрене бита на нашето село. Наскоро излезе една наредба на Министерството на земеделието, с която се слага началото на практическото ѝ осъществяване чрез организирането на образцови села и домакинства. /подч. мое/

В тази насока се привлича вниманието и на други ведомства, доколкото въпросът не е само земеделско-стопански, но и такъв на обща културна, здравна и социална политика.

Обективната основателност на почините за подобряване селския бит е вън от всяко съмнение. Налице са, наистина, редица страни от нашата земеделско-стопанска действителност, върху които има какво да се раз-

мишлява, когато става въпрос за селския бит, не само професионалното съзнание на българския агроном, но и гражданското съзнание на цялата общественост".²⁰

Така през 1943 в сп. "Агрономически проблеми" една от многобройните статии върху посоките на работа за *"подобряване бита на селото"* засяга и разработената в началото на 1937 г. програма "Образцово село". Споменатата *"наскоро"* излязла наредба е по-скоро поредният нормативен акт на Министерството на земеделието и държавните имоти, с която продължава провеждането на програмата.

Още в края на 1936 г. Отделението за обществени грижи при Министерството на Обществените сгради, пътищата и благоустройството излиза с окръжно, в което обявява, че *"През 1937 г., начинаей от 1.1.1937 г. ще се приложи една изцяло конкретна програма за устройството на образцовите селски общини"*, като на първо време за такива се обявяват 11 общини от различни райони на страната - с. Камено /Бургаско/, Вършец /Берковско/, Мало Конаре /Пазарджишко/, Телиш /Луковитско/, Бяла Черква /В.Търновско/, Долна Баня /Самоковско/, Склаве /Св.Врачко/, Дивля /Радомирско/, Богомил /Ст.Загорско/, Кирково /Златоградско/ и Дивдядово /Шуменско/²¹. Предвижда се в тях да се работи концентрирано по подобряване на условията на живот там. На този етап, до края на 30-те г., все още няма достатъчно избистрена концепция, за провеждането на конкретната подобрителна работа - в този документ начинанията са разпределени за реализиране по ресорите на отделните министерства на локално ниво и е все още един по-скоро административен акт, чийто реални координатори на общинско равнище се явяват кметовете и общинските съвети. Като база за провеждането им се поставя задължителната по Закона за селските общини от лятото на 1934г. програма за всестранно развитие, изработвана от общинските съвети и Наредбите на Главната дирекция на народното здраве при МВРHZ през периода 1934-36 г. - тези за здравните комитети в селата, свързани с подобряването на бита и хигиената.²²

Постепенно Министерството на земеделието и държавните имоти се превръща в мястото, където се разработват стратегиите по *"подобряване на бита на селото"*, чиято витрина постепенно стават начинанията по програмата "Образцово село" /През 40-те инициативи в тази посока идват и от Министерството на народното просвещение²³ и от Читалищния съюз²⁴ и др./

Динамизирането на тези стратегии става особено осезателно след края на 1939-нач.1940 г., когато към Отдела за земеделско образование на министерството се обособява и специализирано **Отделение за бита в селото** (ръководено от Д. Бирников). Подобно звено се изгражда през 1936г. и в създадения година по-рано от проф. Янаки Моллов²⁵ Институт за земеделско-стопански проучвания.

Две ключови изследвания, проведени в рамките на института, също оказват своето влияние върху това, образцовисткия патос да придобие конкрет-

ни очертания в рамките на подобрителните начинания. Става въпрос за публикуваната през 1938 г. монография на Хр. Мочева "Селското земеделско домакинство в България през 1935/6 (бюджет, обстановка и разход на труд"²⁶ и т.нар. проект "Житен", където Я.Моллов, Хр.Мочева, В.Тодорова Йончева и др. експериментират методите за работата по подобрене битовите условия на селското население²⁷.

Реалното реализация на "мероприятията по подобряване условията на живот в селото" се възлага на околийските агрономически служби, персонала и възпита-

ниците на земеделските възпитаници в страната. В програмите за системата на подобрителна работа основният акцент се залага в създаването на такава система на **земеделско образование**, която "да отговори на нуждата от специална земеделско-стопанска и земеделско-домакинска просвета на селското население"²⁸

Основният фокус, даващ възможност за най-масова земеделска и домакинска просвета за младежи от двата пола, се съзира в разширяването на мрежата от т.нар.**допълнителни земеделски училища**²⁹. Самото обявяване на някоя община за образцова, се определя преди всичко от близостта на такова училище - заради учещите в него младежи от общината и ангажиментите на персонала от училището /особено агроном/ките-преподаватели и учителките по домакинство/. В началото на 40-те г. в България има вече 240 допълнителни земеделски училища /между 1935 и 1941 през тях са минали 59 164 ученици и ученички/, докато в същото време, във всички други земеделски училища взети заедно /средни земеделски и практически земеделски училища/ общият брой на следващите е 8 473/. Допълнителните земеделски училища са считани за най-пригодния при дадените условия учебен институт за повсеместна земеделско-стопанска и домакинска прос-

вета на *“подрастващото селско население”* и преди всичко на младите жени. *“Въпросът за подобрене живота на селото - четем в една от многобройните публикации за това - не трябва да се поставя отделно от въпроса за една здрава и нова земеделско-домакинска и обща просвета на селската жена...”*³⁰

В рамките на самата община - за реализирането на програмата се разчита не само на специалистите по обществена агрономия; архивите на тези общини изобилстват с документи по програмата във фондовете както на самите общински управления, така и в тези на училищните настоятелства, църковните настоятелства, кооперативните архиви. От стопаните, в чиито домакинства се работи за превръщането им в образцови, се изисква да водят т.нар. сметководни книги за състоянието на домакинството и за приходите и разходите, които се попълват ежедневно³¹.

Наредбите за образцовите домакинства и села предвиждат във всяка околия на страната (след 1941 и в *“новите земи”*) да се работи съсредоточено поне в едно село и три домакинства в него. Те указват и конкретните изпълнители на програмата на околийско равнище, както и условията и параметрите за нейното провеждане. *Вж. Приложение 1*

Тук е мястото да се отбележи, че в работата по подобряване бита на селското население се откроява различната динамика в отделните райони на страната, за което голяма част от ангажираните в подобрителна работа си дават сметка: *“Новият живот се наложи и възприе различно в отделните села - едни битови форми по-лесно биваха разрушавани, други по-мъчно, трети се претвориха, а четвърти не бяха засегнати. И често пъти се получаваше, за отделни населени места, една странан смесица от запазени стари форми и начини на живеене, начини на мислене, схващания и обичаи и някои модерни веяния и нововъведения. Това покрай другите причини, се дължало на липсата на съзнателна и с по-широк обхват*

Списание *“Образцово село”*, 1943 г.

грижа, на липсата на точно установни цели. От друга страна, когато хвърлим поглед на различните населени места в страната, забелязваме в битово отношение същите разлики, които се забелязват между отделни населени места или райони в икономическо, здравно, просветно и т.н. отношение - забелязва се същата неравномерност..., Има села, главно в планинските и откъснати краища (Родопите, Босилеградско), които почти са запазили напълно старите свои форми на живот, и други села (Пловдивско, Търновско), в които много от битовите прояви са запазени вече само като куриоз. Между тези широки граници се движи днес българското село"³².

Към края на 1942 в страната са обявени над 100 села в които да се работи за превръщането им в образцови³³. - Приложение 2

Пак във връзка с популяризирането на програмата "Образцово село" от лятото на 1941 г. започва да излиза "списание-ръководство Образцово село".³⁴ "Делта на списанието проличава от самото му име,...да дадем скромните си усилия... за създаването на едно действително образцово село...- пише в уводната статия главният редактор Дим. Ст. Павурджиев (Образцовин) - Вярно е, че за постигането на този идеал у нас трябва много да се работи. В много отношения ние тепърва се организираме. А на места пътят към едно "образцово село" дори не е открит. Но това не трябва да ни отчайва... то ще третира: всички въпроси, необходими за доброто развитие на селското ни стопанство; особено внимание то ще обръща на живота и бита на селското население, стоящи в този момент на много ниско ниво; все със същата настойчивост ще бъдат повдигани и въпроси от социален и здравен характер; чрез него особено много ще се застъпват и въпросите, свързани и с образованието на селското население...".³⁵

По същото време се разгарят и дискусии за това, докъде трябва да стига намесата на държавата в ангажирането ѝ с проблемите на селото и чия трябва да бъде водещата инициатива. През 1941 г. все по-често се говори за изработването на специален закон - "...грижите за повдигане ранището на живота в българското село... да се превърнат в общодържавна грижа. Реален израз на тази грижа трябва да бъде създаването на **един закон**, който, като съгласува усилията и средствата на всички, които имат допир с нуждите на българското село, да може да осигури ефикасното провеждане на мероприятията, целящи културното и стопанско издигане на селото. Основният **принцип на този закон трябва да бъде не принудата, а облагата** /подч. мое/. Земеделското население трябва ...да бъде подпомогано, за да подобрява обстановката, в която живее и да бъде привлечено да сътрудничи на държавата в усилията ѝ за подобряване живота в българското село. Чрез даването на известни привилегии и облаги, то трябва да бъде стимулирано към съществени подобрения в начините на живеене и да се поддържа в него жив интерес към все по-големи нововъведения и подобрения..."³⁶

Приетият през 1942г. Петгодишен план за стопанско и културно повдигане на селото³⁷ от Министерството на земеделието и държавните имоти преповтаря заложените вече посоки на подобрителна работа. Заедно с това той отново разгаря дискусиите, за това от къде трябва да идва инициативата при нейното провеждане:

"Животът в нашето село е нерадостен. Той трябва да се направи по-удобен, по-сносен и по-приятен. Общите грижи, полагани за просветата, благоустройството и съобщенията в селата не са достатъчни. Селският стопански, домакински и социален живот трябва да бъде подобрен. Наистина, от десетина години чрез допълнителните земеделски училища се въздейства върху стопанството и селското домакинство: облеклото, кухнята, уредбата на къщата, хигиената и възпитанието, но всичко това е твърде недостатъчно. Грижите на държавата в това отношение трябва да бъдат засилени, целесъобразно и системно прилагани. Не само това. Необходимо е да се привлече в това дело и организираното сътрудничество и самодействие на селското население, което е осъзнало нуждата да поеме в свои ръце и активно да работи за подобряване бита и културата на селото и условията на живота в него. Мерките в това отношение трябва да бъдат приветствани и насърдавани, както и разумно и целесъобразно прилагани. В това направление налага се едно действително оздравяване на селскостопанските икономически и др. организации, което оздравяване не се постига, когато се упражнява една намеса в техния живот, имаща

подбуди и намерения, чужди на добре разбраните интереси на селото...³⁸

Основните механизми за стимулиране на подобрителната работа по провеждане на програмата "Образцово село" в голяма степен си остават инициативите на местно равнище /решаващи се оказват намеренията на общината, кооперацията или др.обществена местна организация и тези на отделните земеделски стопани/, като се цели балансираното им полагане в стимулиращ ги нормативен фон. И макар, че до 1948 г. нормативната рамка при провеждането на програмата да остава неизменна, още от зимата на 1944 г. акцентите започват осезателно да се променят. Различни са хората в институциите, координиращи подобрителната работа. Все по-малко място имат местните и индивидуални инициативи, а "образцовизма" започва да придобива съвсем различни очертания и се променя като процедура и реално действие.

Когато този фрагментарен ескиз се превърне в изследователска картина, побрала в себе си, разнопосочни източници и възможности за поглед от различни перспективи, възможностите за генерализация на изследваните социални практики ще придобият своята основателност.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1:

Наредба Х37358 - "Наредби на Министерството на земеделието и държавните имоти, Отдел за земеделско образование, Отделение за бита в селото, бр.44 от 1940г" / добавки -1942г.³⁹ и 1943г.⁴⁰ /

Наред с усилията, които Министерството на земеделието полага за подобрене и увеличение на земеделското производство, нужно е, особено за днешно време, да се вземат мерки и за подобряване на бита и на условията за живот на земеделския стопанин и неговото семейство.

Мероприятията по подобрене на бита на селото, в своята цялост, са още нови за селското население и някои от тях са насочени да разбиват съществуващи навици и предрасъдъци в същото, поради което намират сравнително труден прием във формираната дълги години подред селска обстановка.

Ето защо, за да се популяризира дейността на Министерството в това отношение, за да не се разпиляват усилия и средства върху много обекти и за да се получат по-пълни и видими резултати, Министерството желае за напред работата по подобрене бита на селото да се съсредоточи и в отделни пунктове. За тази цел трябва да се прибегне до избор на села и избор на отделни домакинства в тия села

При избора на селата трябва да се съблюдава следното:

1)във всяка околия да се избере по едно село, което да съчетава особеностите на земеделско-стопанския тип на района и да представлява по възможност средище на същия;

2) да бъде лесно и удобно спохождано от персонала и жителите на околните села;

3) при равни други условия да се предпочита село с комасирана земя или в проект да бъде комасирано землището му;

4) да се предпочете такова село, в което е започната работа по общото му благоустройство и хигиенизиране;

5) да съвпада с обществено-агрономичен обект... да може да се работи системно;

6) да се предпочита село, седалище на опитно допълнително земеделско училище или да попада в района на такова;

7) окончателния избор на селото в околията да стане от комисия, в чийто състав да влязат:

а/ областният началник на земеделието или негов представител (инспектора по земед. образование);

б/ районният агроном по бита;

в/ околийският агроном;

г/ околийският медицински лекар;

д/ околийският инженер;

е/ околийският управител;

ж/ околийският училищен инспектор и

з/ околийският лесничей.

Тази комисия в първото си заседание разисква върху избора на селото и се спира окончателно на едно такова село. В същото заседание всеки един от членовете на комисията поема ангажмента в даден най-къс срок да проучи в кръга на своята и учредението, което представлява компетенцията, започнатите вече работи в това село и мероприятията, които трябва да се проведат там занапред.

В едно следващо заседание комисията, попълнена с кмета на избраното село, изслушва и разисква върху докладите на всеки член и изработва тригодишна подробна конкретна програма за работа в избраното село, показана по години.

При избора на домакинствата трябва да се съблюдава следното:

1/ да се изберат най-малко по три стопанства /домакинства/ във всяко избрано село, които да изразяват преобладаващите типове такива в района, с типични за същия производствени обстановки, бюджет и нужди на домакинствата;

2/ да се предпочитат такива на завършили земеделските училища;

3/ да се държи сметка за културата и възприемчивостта на главата на домакинството, за да се отстранят бъдещи недоразумения;

4/ да се подберат домакинства, които сами са сложили начало на подобрителна работа или имат желание да сторят това занапред;

5/ в районис инородно население, да се предпочитат българските домакинства, а в българо-мохамеданските краища - домакинствата на по-събу-

дени и влиятелни българо-мохамедани....

Мероприятията по подобрене битана селото ще се провеждат цялостно по изработената конкретна програма преди всичко в избраните села и домакинства, с крайна цел - смислен и подобрен начин на живеене при обективните условия на живота. Тази цел ще бъде преследвана няколко години до нейното пълно осъществяване, като всяка година към избраните домакинства се прибавят нови такива, докато бъдат обхванати всички домакинства в избраните села и по тоя начин, чрез подобряване на отделните домакинства, се стигне до създаването на образцови села. А това ще се постигне чрез:

а)повдигане на общата и спец.култура на селското население - уреждане на сказки, курсове, демонстрации, изложби, конкурси, народни университети и др . - обект на МЗДИ, МНП и Гл.дирекция на народното здраве

б)подобряване храната на селското население....- МЗДИ

в)подобрене на облеклото....- МЗДИ

г)Подобряване на жилището, уредба и хигиена на това жилище - ремонтане на старите и нехигиенични жилища, построяване на нови такива по планове от Министерството, тяхното мобилиране със здрава и удобна покривина, постройка на хигиенични клозети, водоснабдяване и канализация на жилищата..- МЗДИ, МОСПБ, Гл.дирекция на народното здраве

д)Благоустрояване и разхубавяване на селата - строеж на обществени сгради, създаване на обществени градини и паркове, направа на удобни пътища, залесяване...канализация..комасиране - МЗДИ, МОСПБ,МВРНЗ, Гл.дирекция на народното здраве

От горното се вижда, че за да се постигне всичко това, трябва да бъде привлечено сътрудничеството на органите на МНП, МОСПБ, МВРНЗ, Гл.дирекция на народното здраве, на всички служби, подведомствени на МЗДИ, на земеделските задруги, групите на земеделските възпитаници, земеделските кооперации и др.

...Нека се отбележи, че съсредоточената работа в избраните села и домакинства съвсем не изключва работата по подобрене на бита във всички останали селища и домокинства на дадена околия...

Имената на избраните села и домакинства, заедно с плановете за работа по години, изпратете в Министерството - отделение за бита на селското население, най-късно до 1 юлий, т.г

Министър: Инж Хр. Петров

Началник на отдела: Д. Бирников

ПРИЛОЖЕНИЕ 2:

Образцови села в началото на 40-те години - Заповед № 2612/10.IX.1943 /министър инж. Хр. Петров/ - изброява селата, определени за "съсредоточена земеделско-стопанска и земеделско-домакинска работа"

Битолска област

с. Горни Косел /Охридска околия/, с. Янковец /Ресенска околия/, с. Долняни /Прилепска околия/, с. Кукуречани /Битолска околия/, с. Бяла църква /Крушовска околия/

Бургаска област

с. Българово /Айтоска околия/, с. Камено /Бургаска околия/, с. Бояново /Елховска околия/, с. Екзарх-Антимово /Карнобатска околия/, с. Градец /Котленска околия/, с. Граматиново /Малкотърновска околия/, с. Каблешково /Поморийска околия/, с. Джиново /Сливенска околия/, с. Дюлево /Средецка околия/, с. Стралджа /Ямболска околия/, с. Сунгурларе /Карнобатска околия/

Врачанска област

с. Бъркачево /Белослатинска околия/, с. Баница /Врачанска околия/, с. Боровица /Белоградчишка околия/, с. Боровци /Берковска околия/, с. Градец /Видинска околия/, с. Мокреш /Ломска околия/, с. Вълкова-Слатина /Фердинандска околия/, с. Грамада /Кулска околия/, с. Бутан /Оряховска околия/, с. Долни Луковит /Оряховска околия/

Добричка област

с. Зафирово /Тутраканска околия/, с. Шабла /Балчишка околия/, с. Тервел /Тервелска околия/, с. Генерал-Тошево /Генералтошевска околия/, с. Бабук /Силистренска околия/, с. Добротица /Дуловска околия/, с. Крушари /Добричка околия/

Пловдивска област

с. Рогаш /Пловдивска околия/, с. Кара бунар /Пазарджишка околия/, с. Чешнегирово /Асеновградска околия/, с. Геба /Пещерска околия/, с. Богдан /Карловска околия/, с. Баня /Разложка околия/, с. Огняново /Неврокопска околия/, с. Стрелча /Панагюрска околия/

Плевенска област

с. Долни Луковит /Оряховско/, с. Вуевци /Габровска околия/, с. Тръстеник /Плевенска околия/, с. Александрово /Ловешка околия/, с. Гостилица /Дреновска околия/, с. Петровене /Луковитска околия/, с. Душево /Севлиевска околия/, с. Мария-Луиза /Горнооряховска околия/, с. Стефан Стамболово /Търновска околия/, с. М.Брестница /Тетевенска околия/, с. Константин /Еленска околия/, с. Врабево /Троянска околия/, с. Брест /Никополска околия/, с. Овча могила /Свищовска околия/

Русенска област

с. Борисово /Русенска околия/, с. Ветово /Русенска околия/, с. Баниска /Беленска околия/, с. Борисово /Разградска околия/, с. Тетово /Кубратска околия/, с. Райнино /Исперихска околия/

Скопска област

с. Драчево /Скопска околия/, с. Гол. и Мал. Църнище /Св.Николска околия/, с. Крупиче /Шипска околия/, с. Подареш /Радовишка околия/, с. Дабиле /Струмишка околия/, с. Негорци /Гевгелийска околия/, с. Марена /

Кавадарска околия, с. Раковец /Бояновска околия/, с. Виница /Кочанска околия/, с. Стоймирово /Беровска околия/, с. Тработивище /Ц. селска околия/, с. Мл. Нагоричане /Кумановска околия/, с. Курия /Неготинска околия/, с. Злетово /Кратовска околия/

Софийска област

с. Лесново /Новоселска околия/, с. Байлово /Новоселска околия/, с. Пчелин /Ихтиманска околия/, с. Пещера /Радомирска околия/, с. Бобошево /Дупнишка околия/, с. Кочериново /Дупнишка околия/, с. Крупник /Горноджумайска околия/, с. Коняво /Кюстендилска околия/, с. Микрево /Светиврачка околия/, с. Марикостиново /Петричка околия/, с. Режанци /Брезнишка околия/, с. Зелениград /Трънска околия/, с. Годеч /Годечка околия/, с. Лъжане /Ботевградска околия/, с. Поповане /Самоковска околия/, с. Габер /Царибродска околия/, с. Радославо /Пирдопска околия/, с. Гниляне /Пиротска околия/, с. Мрамор /Софийска околия/, с. Скравена /Ботевградско/

Старозагорска област

с. Г.Ботево /Старозагорска околия/, с. Кортен /Новозагорска околия/, с. Черна гора /Чирпанска околия/, с. Дълбок извор /Борисовградска околия/, с. Узунджово /Хасковска околия/, с. Свирково /Харманлийска околия/, с. Кирилово /Свиленградска околия/, с. Петково /Арденска околия/, с. Габарево /Казанлъшка околия/

Шуменска област

с. Новградец /Варненска околия/, с. Градинарово /Провадийска околия/, с. Плисков /Новопазарска околия/, с. Златар /Преславска околия/, с. Дибич /Шуменска околия/, с. Макариополско /Търговишка околия/, с. Палатица /Омуртагска околия/, с. Ковачевец /Поповска околия/, с. Стефан Караджа /Провадийска околия/.

¹ Дисертационната работа, която разработвам в момента: "Движението "Образцово село" /1935-1945г./ и опитите за модернизационни промени в селските общини в България"

² Тук употребявам "българско село" не просто като обобщаваща пространствена метафора. "Селото" като една многофункционална институция и мрежа от социални и културни връзки се предлага като изключително интересно изследователско поле - от една страна, поради значението му за цялата социокултурна система и неговата сравнителна обзримост като изследователски обект; от друга страна - поради немногото изследователски опити по отношение на институционалните и човешки измерения на това пространство в българската историопис, особено що се отнася до периода 30-те -40-те години на XX в. Във връзка с продължаващата употреба на "българско село", "български селянин" - модерният образ на селянина като социален тип беше исторически конструиран като част от архитектурата на националната държава, с която той се идентифицира - Вж. **Kearney, M., *Reconceptualizing the Peasantry. Antropologie in Global Perspektive***,

Westview Press, 1996;

³ От изследванията, които касаят най-пряко контекстите на настоящия проблем - Вж: **Живкова, В.**, 1993. *Българското село 1878-1944. (Социологически анализ)*, София.; **Живкова, В.**, 1998. (ред.), *Село и индустриализация. Българският път*, София.; **Димитров, Г.**, 1995. *България в орбитите на модернизацията*, София.; **Зундхаузен, Х.**, 1997 *От предкапитализъм към ранен капитализъм. Трансформация на селото и селското стопанство на Балканите от XIXв. До Втората световна война.* - Български фолклор, 3-4, с.6-25.; **Костова, Д., Кр . Джордано**, 1998. *Историческата парадоксалност в политиката на елита към българското земеделие.* . -В: *Българското село и предизвикателствата на новия век*, Троян.; **Лангазов, Д.**, 1984. *Малкото българско село*, София. **Луджев, Д.**, 1985. *Дребната буржоазия в България, 1944-1956*, София.; **Маркович, Пр.**, 1994. *Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље.* . - Годишњак за друштвену историју, 1, с.11-34.; **Митровић, А.**, 1994. *Европеизација и/или модернизација - десет теза.* - Годишњак за друштвену историју, 2, с.143-145.; **Мишкова, Д.**, 1995. *Предимствата на изостаналия- началото на балканската модернизация.* - Социологически проблеми, 2, с.36-54.; **Попова, Кр.**, 1998, *Мъжете от двадесети набор* - Социологически проблеми, 3-4, , с. 111-124; **Рот, К.**, 1997. *Между модернизация и традиционализъм. Всекидневната култура на селото в Югоизточна Европа.* - Български фолклор, 3-4, с.26-37.; **Сандърс, Ър.**, 1988. *Изчезващият български селянин.* - Социологически проблеми, 2, с.41-51.; **Bausinger, H.**, 1961. *Volkskultur in der technischen Welt.* Stuttgart, Frankfurt.; **Zapft, W.** [hg.], 1986, *Theorien des sozialen Wandels.* Königstein; **Birnbaum, H., Sp., Vrionis** [eds.], *Aspekts of the Balkans. Continuity and Change.* Paris, The Hague; **Black, C., E.**, 1976. *The Process of Modernization. The Bulgarian case.* - In: **Butler, T.**, [ed.], *Bulgaria. Past and Present*, Columbia, Ohio, pp.111-131.; **Brunner, E.de S., I. T. Sanders, and D. Ensminger** [eds.], 1945. *Characteristics of a Peasant Society. Farmers in the Word*, New York.; **Godsworthy, V.**, 1998, *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*, New Haven, London; **Grew, R.**, 1980. *More on Modernization.* - Journal of social history, 2, pp.179-187.; **Halpern, Joel**, 1965. *Peasant Culture and Urbanization in Yugoslavia.* - Human Organization, 24, 162-174.; **Höpken, W.**, 1991, *Zentralstaad und kommunale Selbstverwaltung in Bulgarien 1880-1910. Zum Charaktereines "Modernisierungskonfliktes".* - Jahrbucher für Geschichte Osteuropas, 39; **Lampe, J., R.**, 1991. *Belated Modernization in Comparison: Development in Yugoslavia and Bulgaria to 1948* - In: **G. Augustinos** [ed.], *Diverse Paths to Modernity in Southeastern Europe. Essays in National Development*, New York, pp.33-55.; **Kearney, M.**, 1996, *Reconceptualizing the Peasantry. Antropologie in Global Perspektive*, Westview Press.; **Lepsius, M.**, 1977. *Modernisierungspolitic als Institutionenbildung: Kriterien institutioneller Differenzierung.* - In: **Zapft, W.** [hg.], *Probleme der Modernisierungspolitic*, Meisenheim a.Glan, pp.17-28.; **Mouzelis, N.,P.**, 1976. *Greek and Bulgarian Peasant: Aspects of their Sociopolitical Situation During the Interwar Period.*- Comparative Studies in Society and History, pp.85-105.; **Sanders, I., T.**, 1977. *Rural Society*, New York. **Sanders, I., T., Whitaker, R.**, 1982. *Tradition and Modernization: The Case of Bulgaria.* -In: **Lutz, J.,G., S. El.-Sharkhs** [eds.] *Tradition and Modernity. The role of Traditionalism in the Modernization process*, Washington, pp.147-163.; **Stern, P.,N.**, 1980. *Modernization and Social History. Some Suggestions, and muted cheer.* - Journal of Social History, 2, pp.189-209.; **Todorova, Z** [hg.], *Probleme der Modernisierung Bulgariens 19. und 20. Jahrhudert*, Sofia, 1994.; **Whitaker, R.**, 1979. *Continuity and Change in Two Bulgarian Communities - A Sociologi-*

cal Profile, Slavic Review, vol.38, 2, pp.259-271. и др;

⁴ Попов, Д., 1938, *Метод на работа в общественно-агрономическата дейност* - Аграрни проблеми, I, 5-6, с.171-183; Радучев, Ст., 1941, *План за работа при общественно-агрономическата дейност* - Аграрна мисъл, II, 1-2, с.15-17.; Мончев, Б.П., Михайлов, Зл., 1943, *Упътвания относно най-новите земеделско-стопански задачи на общините в България*, С., 88 с.

⁵ Вж. Дим. Бирников, 1942, *Земеделските училища в България*. - сп. *Селска младеж*, г. I, кн.5-6; Бирников, Д., Щ., 1942, *Проблеми в живота на селското земеделско население и мерки за тяхното разрешаване* - Земеделско образование, I, 3-4, с. 1-16.; Димитров, Никола, 1941, *Повече просвета за земеделска България*. - Образцово село, г.I, бр.1; Бъчваров, Г.П., 1942, *Стопански алманах. Настолна книга за всяко селско домакинство*, С., с.161-169; Wolf, G., 1994, *Der Beitrag der landwirtschaftlichen Schulen zur Agrarmodernisierung Bulgariens in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* - В: *Probleme der Modernisierung Bulgariens 19. und 20. Jahrhundert*, Sofia, 71-86.

⁶ Вж. Гаврилова Р., Ив. Еленков, 1998, *Към историята на гражданския сектор в България*, Поредица Изследване на гражданския сектор, №2, С.; Попова, Кр., 1998, *Мъжете от двадесети набор* - Социологически проблеми, 3-4, с.111-124.

⁷ От 1927г. екипи от агрономи в създадения към Агрономо-лесовъдския факултет Институт за земеделски изследвания, ръководен от проф. Я. Моллов започват първите мащабни проучвания на жизнените условия в селата, на базата на които да се създаде модел за "подобрителна работа"там. Изследванията постепенно се разширяват след 1935, когато започват проучванията на специалист/ките от новосъздадения Институт за земеделско-стопански проучвания /към Министерство на земеделието и държавните имоти/- там именно и в отделението по Земеделско образование на Министерството се изработват параметрите на програмата "Образцово село" - Вж. Мочева, Хр., 1938. *Селското земеделско домакинство в България през 1935/36г. (Бюджет, обстановка и разход на труд)*., София.; Калъпчиев, Г., 1946, *10 г. земеделско-стопански проучвания в служба на българското село* 1935-1944, Институт за земеделско-стопански проучвания, 60 с.

⁸ А. п. Стоянов, 1943, *За българския селянин като човек и като земеделец-стопанин* - Земеделско-стопански въпроси, 3, с. 101-117. и др.

⁹ Наредба-закон за селските общини /указу79 от 29 юли 1934, ДВ, бр.100, от 3 авг. 1934г - вж. Въвеждането на назначаемост на кметовете и образователния ценз за това; също и онази част от закона, която въвежда задължителното провеждане на Програма за всестранна дейност на общините.

¹⁰ Формално още в края на 20-те г. се създава Съюз за повдигане на селотото - Вж. Грънчаров П., 1930, *Защо възникна Съюзът за повдигане на селото* - Кооперативно дело, VII, 3-4, 171-180; Съюз за повдигане на селото - В: *Юбилеен сборник "Българското село 1931*, С., 1932.

¹¹ СДА - Фонд 194к

¹² СДА - Министерство на външните работи и народното здраве, Дирекция на общините и социалните грижи - Фонд 371к.

¹³ ДА - Благоевград, Областна служба по земеделието - Фонд 3к;

¹⁴ ДА - Благоевград, Околийско агрономство - Горна Джумая - Фонд 3к; Околийско агрономство - гр. Петрич Фонд 70к; Околийско агрономство - Разлог - Фонд14к; Околийско агрономство - Свети Врач -Фонд 24к; ДА - Перник - Околийско агроном-

ство - Фонд 124к;

¹⁵ ДА- Перник - Летописна книга на Допълнителното земеделско училище - с.Дивля, Радомирско - ЧП 70; ДА - Благоевград, Допълнително земеделско училище- Горна Джумая - Фонд 278 к и др.

¹⁶ ДА - София - Селско общинско управление Радуил - Фонд 206к, Селско общинско управление Долна Баня - Фонд 548к; Селско общинско управление Врачеш - Фонд 429к; Селско общинско управление Литаково - Фонд 586к; ДА - Благоевград - Селско общинско управление Крупник - Фонд 289к; Селско общинско управление Склаве - Фонд 52к и др.

¹⁷ Вж. Петев, Д. Т., 1943, *Службата при държавния кураториум за техника в земеделието и работата по създаване на образцови села в Германия* - Земеделско-стопански въпроси, 2, с.66-78.; Генов, К., 1942, *Едно пътуване из Германия* - Земеделско образование, 2, 3; Узунов, Ат., 1941, *Дейността на обществената агрономия в Германия* - Земеделско-стопански въпроси, кн.4, с.183-188.

¹⁸ Вж. Мочева Хр., 1941, *Организация на обществено-домакинската служба в Съединените щати* - Земеделско-стопански въпроси, кн. 1.

¹⁹ Идея за организирането на образцови села през първата половина на 40-те години има и в Япония, за което съобщават по това време дори и локални български печатни издания, ангажирани в тази проблематика. Така например печатният орган на Шуменската земеделска камара в материал под заглавие "Образцовите села в Япония" отразява това по следния начин: *"Според един план на японското Министерство на земеделието в цяла Япония щели да бъдат създадени, разпръснато образцови села. Броят им щял да възлиза на 300. Чрез тях ще се даде на селското население представа, как трябвало да изглежда едно модерно село.."* - сп. Земеделска камара, Шумен, бр. 95-96, 1943/44, с.7.

²⁰ Казанджиев, М., 1943, *Към въпроса за подобрене бита на нашето село* - Агрономическа мисъл, г.IV, кн.1-2, стр. 2-9.

²¹ ДА-София, Фонд 1158к, а.е. 30, Окръжно на МВРНЗ, Отделение за обществените грижи, от 18. IX. 1936г - л. 298-299

²² ДА-Благоевград, Ф.125к, Оп.1, а.е. 99, л.104 - Наредба на МВРНЗ, Главна дирекция на народното здраве от 31. Октомври, 1934 г. - *"... Във всяко селищеседалище на държавен санитарен участък, или общински лекар, да се организират... здравни комитети под ръководството на Г.Г. Кметовете на селските общини в следния състав: Държавния участъков лекар или общинския такъв - председател, Директора на прогимназията или главния учител на началното училище, свещеника, агронома, ветеринарния лекар и председателя на местната кооперация - членове-съветници, на които възлагам да проучат условията на живота в населения пункт и да препоръчат нужните мерки за подобрене бита на населението и опазването му от заразни болести. През зимния сезон същия комитет да организира вечерни курсове на населението със здравно-просветна цел, програмага на която допълнително ще се изпрати."*

²³ В.Т.Й (най -вероятно Вера Тодорова Йончева), 1941, Законопроекти на Министерството на народното просвещение за културното издигане на селото - сп. Земеделско-стопански въпроси, кн.2, с.120-121. - *"...Законопроектът за културното издигане на селото предвижда нови средства и начини за планова културно-просветна работа в селото. За тази цел се установява едно тясно сътрудничество между съответните служби при МЗДИ и МНП, защото този четиригодишен план за дей-*

ност обхваща домашния бит, обстановката, здравната просвета, майчинството, музикалната култура, възпитанието и др. Той ще се проведе не само пропагандно, а и показно-творчески - ще се радиофицират училищата и читалищата, ще се открият повече детски градини и домове, ще се прожектират избрани културно-стопански филми. Освен това, предвиждат се редица здравни средства за подобрене на личната хигиена и здравеопазване и много музикални и битово-научни художествени средства - подготвяне и изнасяне селски концерти, музикални събори, подвижни художествени изложби и пр.

²⁴ Става въпрос за организираниите 1941-1943 "Културни седмици на селото" и издадените 9 поредни броя на вестник със същото име, в които се представят "образцови" села от различни райони на страната - Вж. I-IX Културна седмица за селото.

²⁵ Професор в Агрономо-лесовъдския факултет на Софийския университет; министър на земеделието и държавните имоти и управляващ министерството на народното просвещение в кабинета на Ал.Цанков (1923-1926); министър на Народното просвещение и министър на народното стопанство в кабинетите на К. Георгиев и Пенчо Златев (1934-1935)

²⁶ **Мочева, Хр.**, 1938. *Селското зем.домакинство в България през 1935/6 (бюджет, обстановка и разход на труд, С.*

²⁷ **Моллов, Я., С. Житен.** 1940, *Организация и метод на работата за повдигане на равнището на живота в селото. С.*

²⁸ **Д.Щ.Б. /Дим. Бирников/,** 1942, *Земеделските училища в България.* -сп. *Селска младеж*, г. I, кн.5-6

²⁹ Съществуват от 1924 - Закона земеделското образование. "Допълнителните земеделски училища имат за цел да дадат на младежите от двата пола знания по земеделието и клоновете му, по селското стопанство и домакинство, както да допълнят и заякчат добитите по-рано, в прогимназията, знания, с оглед към нуждите на практическия живот. Учението в тези училища трае 2 учебни години. Посещението на допълнителните е задължително за всички младежи и девизи, главното занятие на които е земеделие и земеделско домакинство и които са свършили прогимназия". **Д.Щ.Б. /Дим. Бирников/,** 1942, *Земеделските училища в България.* - сп. *Селска младеж*, г. I, кн.5-6

³⁰ **Мочева, Хр., В. Тодорова-Йончева,** 1941, *Организиране работата за подобрене живота в селото - земеделско-стопански въпроси*, кн. 3, с. 155.

³¹ Част от заложените такива ок 4000 книги предсавляват архива на ИЗСП - ЦДА, Фонд 505к, оп.1;

³² **Димитров, Св.,** 1941, *Народният бит и неговото значение при една подобрителна работа в българското село - Земеделско-стопански въпроси*, г. VI, кн.2, с. 89-94.

³³ *Образцово село*, г. II, 1942, бр.9,10 - в статийката "Към програмата на образцовите села"

³⁴ Във връзка с това списание, а и изобилствщата в началото на 40-те г. преса, центрирана върху проблемите на селото, интересен остава въпроса, доколко хората там са били досегаеми през периодичния печат за подобрителния патос от това време. - специално периодична земеделска литература според едно проучване от 1942, четат около 50-60 000 души от възрастните земеделски стопани - Вж. **Димитров, Никола,** 1941, *Повече просвета за земеделска България.* - *Образцово село*, г. I, бр.1; Вж. и анкетата на В.Йончева за интересите на селското момиче отбелязва "За да използва свободното си време и да се спаси от скуката и еднообразието на малкото село,

селското момиче чете и то най-много любовни и исторически, случайни романи и вестници и списания...Домакински списания се получават и разглеждат с любознателност, а земеделски, литературни и философски - почти никак." - Тодорова-Йончева, 1941, В., *Интереси, дейност и задачи на селското момиче* - Кооперативен подем, г. XIII, бр. 7-8, 271-77.; Радиото също се очертава като важен канал за популяризиране на образователната и въобще за държавните политики към селото. - след 1939г почти няма селско читалище или кръчма без радио апарат - ЦДА, Фонд 178к, опис - Радио София, а.е. 150, 238, 243, 245, 248, 299, 252, 255 и др. - "Час за селото", 1939-43.

³⁵ Публикуващи в "Образцово село": Гл. ред.- Дим. Ст. Павурджиев; агр. Тотю Брънков, д-р К. Т. Георгиев, д-р Ив. Найденов /ръководител на секцията по храненето при Института за земеделско-стопански проучвания/, Дим. Бирников /началник на службата за подобрене бита на селското население при МЗДИ/, д-р Зах. Захариев /началник на пропагандата при Института за народно здраве/, агр. Хр. Мочева /ръководител на направлението по земеделско-социологическите проучвания в Института за земеделско-стопански проучвания/, агр. Вера Тодорова-Йончева /занимава се с проблемите на младежта в селото и със земеделска социология/, Ат. Узунов /д-р на Института за земеделско-стопански проучвания/, Соня Чортанова и др.

³⁶ Бирников, Д.Щ. /началник на отдела за Земеделско образование/, 1942, Проблеми в живота на селското земеделско население и мерки за тяхното разрешаване - Земеделско образование, кн.3-4,

³⁷ ЦДА, Фонд 371к -МВРНЗ - Дирекция на общините и социалните грижи, опис 3, а.е. 2095, Проект на Петгодишния план на МЗДИ за стопанско и културно подобрене на селото, л.2-9.

³⁸ Алексиев, Б., 1940, (агроном, нар.представител), *Обществената обстановка на селското ни стопанство* - сп. Агрономическа мисъл, г.І, кн.5, 167.

³⁹ Вж. сп. "Образцово село", бр. 9-10, 1942;

⁴⁰ Наредба №6914 - 1.04.1943 на Дирекция на земеделието, скотовъдството и земеделското образование към МЗДИ, Отдел за земеделско образование, Отделение за бита в селото - до областните началници на земеделието, околийските и районните агрономи, директорите на допълнителните земеделски училища.

UNTER DEM ZEICHEN EINES MUSTERS: SCHWERPUNKTE EINES PROGRAMMS FÜR DAS BULGARISCHE DORF /1937-1944/

Milena Angelova

Der vorliegende Bericht behandelt das Problem über die sozialen Aspekte des Modernisierungsvandels im bulgarischen Dorf in der Zwischenkriegszeit. Es handelt sich um die Staatsstrategien und um die Sozialpraktiken, die sich nach der sog. "Verbesserung der Lebensweise der ländlichen Bevölkerung" in den 30-er Jahren und in der ersten Hälfte der 40-er Jahren des 20. Jahrhunderts richtet. Grundlegender Aspekt dieser Bewegung ist das Programm "Musterdorf" /1937-1944/. Der Analyse betrifft die Entstehung und die Entfaltung dieses Programms, sein Institutionsnetzwerk und die Menschen, die mit ihm verbunden sind.